І

Швидко біжать поїзди степами, швидко пливуть кораблі морями, ще швидше летять літаки попід небесами, та найшвидше летить материне серце. Через гори високії, через води глибокії, через краї чужі несходимі мчить воно ластівкою, за синами шукаючи, їх виглядаючи, та й повертається назад змучене — нема. Краї несходимі, міста незчислимі, гори непроглядні, чужина чужа, непривітна — не знайти там матері синів своїх. Марно кидається бідне материнське серце. Нема. А вони, сини, чи живі, а чи, може, їх і немає — ані вісток не подають, ані самі не прибувають, ані поїздами, ані кораблями, ані тими літаками.

Умираючи, старий Чумак, старий коваль, наказав був усіх синів своїх до себе мерщій згукати, телеграму вдарити, щоб мерщій поспішали, поки ще він живий. Хотів перед смертю сам заповіт їм батьківський дати. Особливо ті три, бо по четвертому і слід десь щез у тім Сибіру, на тій холодній десь каторзі. А й четвертого кликали, лише телеграму не били, а так, серцем кликали; бо ж шляхи йому заказані, стежки загороджені, крила зборкані[1] й адресу — хіба сам вітер знає. Вдарили телеграму — і чекав Чумак. І довго не хотів умирати...

Кидається тепер-от серцем мати — стара Чумачиха, а сама сидить нерухомо. Сидить тиха, задумана, стискає руками маленький папірець.

---

[1] Зборканий *(діал.)* — зв'язаний, скутий.

А старий Чумак, старий коваль... Немає вже старого Чумака. Ото стоїть свічечка на коливі[2] — ото й був він.

Десять днів не гасила її стара Чумачиха, все міняла, синів дожидаючи, над душкою старого сидячи.

А в суботу поминальну запалила оце її знову, бо прийшла телеграма. Найменший почув. І десь їде. Отой найдорожчий і найнещасливіший, найбільша материна потіха і найбільше горе. Ачей[3], і старий Чумак за нього серцем зітлів та й у землю сиру від журби тяжкої ліг.

Розгладжує мати папірець рукою, а сама дивиться на свічечку і щось шепоче. Чекає. Лиш час від часу зітхає тяжко — либонь, життя тяжке, та й синову долю передумує, зустрічі жде. Так від самого ранку.

І від самого ранку сидить біля неї отець Яков (чомусь неодмінно Яков, а не Яків, бо то, бач, звучить дуже фамільярно і по-простяцькому, бо то Яків просто старого Чумака звали, бо був коваль), єдиний, якимось чудом уцілілий священник на цілу цю околицю, а може, й на ціле місто. Він потішає, він розважає стару Чумачиху і ділить її горе.

Відколи поховав старого Чумака, отець Яков щодня приходив в обідню пору і сидів до вечора — потішав стару і научав малу — дочку-підлітка, останню дитину, що лишилася при матері. Зм'якшував печаль і журбу за покійним розмовами про ліпше потойбічне життя, про той світ, де немає «ні печалі, ні зітхання». А сьогодні прийшов він із самого ранку, тільки-но скінчивши службу в своїй церкві на цвинтарі.

---

[2] Коливо — поминальна кутя чи каша (наприклад, з пшениці або рису).

[3] Ачей *(розм.)* — можливо.

Розгорнувши стару Чумакову Біблію — отаку грубезну книгу, що її любив читати Чумак вечорами осінніми, — отець Яков тихо, але все серце вкладаючи, читав матері про сад Гетсиманський[1]. Читав до крику трагічну епопею мук бентежного живого серця, епопею людської і разом божеської млости перед мученицькою смертю. Читав крик серця про чашу, аби вона минула приреченого...[2] Читав про зраду Юди...[3] Про відступництво Петра, що зрікся Вчителя, заким[4] півень прокричав двічі[5].

На цім місці стара мати здригнула, затиснувши папірець, наче їй справді вчувся крик того півня чорної, глухої ночі, що віщував зраду, чи дійшло до свідомости ім'я Юда, при якому завжди стискалося її щире материнське серце.

До хати вбігло дівча, віддихуючись, як після шаленої біганини. Тонка, мов билина, досить висока на свої 14 літ,

---

[1] Гетсиманський сад — оливковий гай біля підніжжя Оливної гори, неподалік від Єрусалима. За Євангелієм, у цьому саду Ісус Христос молився в ніч після Тайної вечері, перед своїм арештом і розп'яттям.

[2] Метафора, яка позначає нестерпні страждання, що чекають на Ісуса Христа. «І, трохи далі пройшовши, упав Він долілиць, та молився й благав: Отче Мій, коли можна, нехай обмине ця чаша Мене... Та проте, не як Я хочу, а як Ти...» (Мт. 26:39). *Тут і далі фрагменти Біблії подаємо в перекладі Івана Огієнка.*

[3] Юда Іскаріот — один із дванадцяти учнів Ісуса Христа, зраджує свого вчителя, погодившись видати його за тридцять срібняків. Він приводить воїнів та слуг первосвященників у Гетсиманський сад і вказує на Ісуса поцілунком — знаком зради.

[4] Заким *(діал.)* — поки.

[5] Петро (Симон) — один із дванадцяти учнів Ісуса Христа. Після арешту вчителя, попри обіцянки не залишити його, Петро тричі заперечив знайомство з ним.

бистроока Галя. Серйозна не по літах. У руках вона тримала вузлик.

— Куди це, мамо? — зашепотіла, щоб не сполохати візії про той сад Гетсиманський.

— А що ж то?

— Та це ж я, мамо, Андрієві... Це вино тут... І пиво... З дороги щоб... Він любив...

Мати посміхнулась, змахнувши сльозу, що навернулась, на дочку глядячи.

— Постав там... Та вже не бігай, посидь собі, ач яка зелена та тонка, мов кішка.

Галя озирнулась по хаті й поставила вузлик на покуті. Ліпшого місця для свого дорогоцінного подарунка не могла знайти. Замилувалась. Отець Яков подивився, потім повів очима вгору по стіні, зітхнув, скрутнув головою і нічого не сказав. Узявся до Біблії.

Покуть, де за традицією мали рясніти образи́, був зовсім порожній. Це вже поступка синам. Для себе старий Чумак із старою мали покуть не в цій світлиці, а там, у «хатині» — там рясніли образи, товплячись і витискаючи один одного. У світлиці ж був порядок такий, як завели хлопці, ще дома бувши. Тепер висів лише образок Марії з дитям — над тим місцем, де горіла свічечка. Поруч висіла велика нова фотографія похоронів.

Галя — найменша з Чумаків, Галя Чумаківна, як її звали на вулиці, — постояла, послухала читання, уперто заломивши брови і роздимаючи ніздрі, як норовистий коник, зиркнула на покуть і вийшла собі. По хвилі увійшла, несучи поперед себе великий портрет у чорній рамі, молоток, і цвяхи, і ще й чорну широку стрічку на плечі.